

lőség bevezetésének „szociotechnikája”. Ami Babeuf tanainak tényleges hatását illeti, az első mozzanat jutott kétes értékű történelmi szerephez. Az individualitás önértéke a megvalósult szocializmus kiiktatandó „ellenfele”, hiszen ez azt jelentené, hogy az értékek és szükségletek autonóm módon határozatlanok meg, kiáltó ellentétben a párt egyéniséget szubsztuáló és megfojtó szerepével. (Ennek etikai vonatkozásait a kötet második részében igen érdekesen elemzi Heller.) Ami az egyenlőséget illeti, azt a reális szocializmus csakis hazug és igencsak felvizezett ideológiájában tartotta fenn. Az apparátus tagjai mindig is kiváltságokat élveztek, egyenlőbbek voltak az egyenlőknél (ez utóbbiak – a nép, mint olyan – legföljebb a nincstelenség „egyenlőségét” élvezhették).

Az autoritásba helyezett „bizalom” tradíciója a *paternalizmus* vonása. Itt a szocializmus közönségesen kihasználta – a kádárizmusig elmenően – egy szociálpszichológiai közhelyet, a tömegek azon vonását, miszerint ahelyett, hogy individuális vagy közösségi döntéseket fogalmaznának meg, az államra vagy a pártra mint „apafigurára” bízzák rá magukat némi „liberális” ellenszolgáltatás fejében.

A Fehér Ferenc által említett utolsó tényező az elmaradottság magasabbrendűségének dicsérete. Ilyen értelemben is a szocialista gondolat logikus megvalósítója a bolsevizmus – és ezen belül Lenin. Innen a szocialista gondolat nyugati genezise és keleti megvalósulása.

Ebben a rekonstrukcióban csakis a szellemi tradíció felidézésével foglalkoztunk. A tényleges megvalósulás történelmi okai természetesen bonyolultabbak ennél. (Ezt Fehér hosszabban elemzi is.) Azzal kezdtük, hogy nincs kétféle történelem. Ez nem azt jelentü, hogy a szellem értékeinek feltétlenül materializálódniuk kellene. A „metafizikai” értékek mindig is a valóság korrektívumaként és értékmérőjeként működnek. (Ha működnek.) Arra, hogy mi történik, ha nem is megis valósulnak, a Kelet történelme épp elég elborzasztó adalékot szolgáltatott.

Kardos András

AZ ÍR ÉS A FŰCSOMÓ

George Orwell: *Hódolat Katalóniának*
A fordító neve és a kiadvány ára nincs feltüntetve
AB Függellen Kiadó, 1986. 127 oldal

Fordította Betlen János és Tóth László
Interart Stúdió, 1989. 254 oldal, 98 Ft

A krími háború ír katonája nem ló az elleneségre, mert amikor megpillantja, az éppen nagydolgot végzi. De amikor felemel egy fűcsomót, hogy megtörölje az ülepét, az ír mégiscsak meghúzza a ravaszt: a zöld – Írország színe, ilyesmire használni tiszteletlenség. A jelenet Joyce FINNEGANS WAKE című regényéből való, a regény 1939-ben került az olvasók elé. Orwell 1938 januárjában fejezi be a HÓDOLAT KATALÓNIÁNAK kéziratát, melyben a komikum hasonló módon át-meg-átszövi a harci jeleneteket. A FINNEGANS WAKE-ével majdnem azonos történet a következő: Az éjszakai támadásra önként jelentkező Orwell, miután a zuhogó esőben átdobja magát az ellenség által emelt mellvéden, ijedtében elkiáltja magát. Egy sötét alakot lát megmozdulni, a katona hajadonfótt van, testén csak a vállára vetett pokróc. Mit csinál vajon Orwell? Vacog a félelemtől, aztán előkapja szuronyát, és addig döfköd a levegőbe, míg az ellenség el nem menekül. A jelenet az útnapló fiktív rétegehez tartozik, valamint feltétlenül jelentenie kell. Akárcsak a nyitóképnek, az olasz milicistával való találkozásnak: a két külföldi kézfogása egy olyan közösséget jelez, ahol „az ember az egyenlőség levegőjét” szívja, ahol „a remény sokkal megszokottabb dolog, mint a beletörődés vagy a cinizmus, ahol az elvtárs főnév valódi összetartozást jelent, nem pedig üres szócséplést”. Hogy a HÓDOLAT KATALÓNIÁNAK vitatott mű – habár a legkevésbé itthon vitatott ma –, javarészt e fiktív rétegnak a következménye.

A Nobel-díjas francia író, Claude Simon – aki LES GÉORGIQUES (1981) című könyvében egy egész fejezetet szentel az angol George-nak és spanyolországi beszámolójának – például kételkedik abban, hogy Barcelonában valóban volt Lenin Barakk, mint ahogy azt Orwell állítja. (Ebben az esetben a kétely fölösleges, a beszámoló védelmezői azonnal bebizonyították, hogy volt, fényképek is meg-

örökítették.) Simon olyannyira nem hisz író-társának, hogy a szöveget posztmodern szövegként, kihagyásos-beleélésees krimiként olvassa. Ugyanígy a tényeket és a tényekhez való szigorú ragaszkodást kéri számon Orwell-től egy egész tanulmánygyűjtemény (INSIDE THE MYTH), melyet napjaink egyik neves irodalomtörténésze, Christopher Norris állított össze. Szerzőinek közös vonásuk, hogy marxisták: a vitát tehát nem annyira tény és fikció egy könyvben való szerepeltetése váltja ki, hanem az, hogy a könyvet kik és hogyan olvassák. A műfaj egyik legkiválóbbja Truman Capote riportregénye, a HIGEDVÉRREL, melynek egyik fő tanulsága, micsoda nyomást gyakorolhat az ideológia. Amikor lapjain a fikció a dokumentummal keveredik, a könyv formájában is tiltakozik az ideológia ellen. Orwell a TOLSZTOJ, LEAR ÉS A BOLOND című esszéjében azt állítja, hogy a kereszténységnek nincs érzéke a tragédiához; nem más tesz ezzel, mint elutasít egy elbeszélői módot – ideológiai alapon. Amikor marxista kritikusa veszik kezükbe a HÓDOLAT KATALÓNIA-NAK egy példányát, ugyanez történik vele: a praktikákon valamelyest átlátó, a baloldal egy részének elbeszélésében csalódó szerző óhatatlanul szigorú ítélkezés tárgya lesz. Ha minden ideológiai közösségnek megvan a maga elbeszélői módja, akkor elbeszélői elvárásaik is vannak, s ha a spanyol polgárháború – mint maga Orwell is megdöbbenve konstata-
lta – éppen úgy volt a szavak, mint a testek harca, akkor ez a háborúskodás még ma is folyik, csak éppen az értelmezések harc-
ként.

Nálunk azonban e harcnak nyoma sincs, tény és fikció szembesítése nemhogy a fókuszba nem kerül, de szó sem esik róla, s nem történik meg Orwell kritikai értékelése sem. S hogy ez eddig nem történt meg, az valószínűsíti, hogy ezután se fog, legalábbis a közeljövőben nem. Amikor ugyanis 1986-ban a HÓDOLAT KATALÓNIA-NAK első magyar fordítása az AB Független Kiadónál a spanyol polgárháború ötvenedik évfordulójára megjelent, a könyv csak kevesekhez juthatott el, s lévén illegális kiadvány, zajos vagy akár csöndesebb kriukai fogadtatásban se részesülhetett. 1989-ben azonban hiába került útz-
ezer példányban a könyvesboltokba és az ut-
cákra, mintha aktualitását veszítette volna,

már nem nyilvánult meg iránta különösebb érdeklődés. Úgy tetszik, hogy a műfaj vesz-
tette el vonzerejét: az Interart Stúdió Vissza-
lézés elnevezésű sorozata azóta meg is szűnt,
holott a két háború közti időszak politikai ú-
rajz-irodalmát olyan újabb kötetek reprezen-
tálták volna, mint Panait Istrati MÁS FÉNY
FELÉ, vagy Lion Feuchtwanger MOSZKVA cí-
mű beszámolóit.

Az 1986-os kiadással a magyar értelmiség
egy része voltaképpen ünnepelt: a hivatalos-
sal szemben egy másik, általa érvényesebb-
nek tartott képet mutathatott fel a spanyol
polgárháborúról. A könyvkiadás felszabadu-
lása után megjelenő könyvvel ez az ünneplés
folytatódott s egészülhetett volna ki az elem-
zéssel. Annál is inkább, mivel az Interart
minden tőle telhetőt megtett, hogy a HÓDO-
LAT KATALÓNIA-NAK ne csak eljusson, de közel
is kerüljön az olvasókhoz. Míg az AB Függet-
len Kiadónak vitathatatlan érdeme volt, hogy
a könyvre felhívta a figyelmet, sőt magyarul
is hozzáférhetővé tette, a második kiadás köz-
reműködői az elsőt tovább csiszolták, alakít-
tották. Orwell beszámolójához Takács Ferenc
írt személyes hangú bevezetőt, mely egyértel-
műen az ünnepléshez tartozik: az általa „min-
den rituális ürességű ünneplésnél igazabb hódol-
lat”-ként értelmezett orwelli tisztelgést igye-
kezett az életműben (s nem kevés iróniával a
saját életében) elhelyezni. A zárótanulmányt
író Szilágyi Ákos már másra vállalkozott: a
spanyol polgárháború eszmetörténeti, még
inkább politikátörténeti hátterét rajzolta
meg, az olvasóra bízva magát a szembesítést.
Az Interart egyébként a szövegközlésben is
igényesnek mutatkozott, az 1986-os fordítást
(feltehetően Betlen János munkáját) felrissi-
tették, megigazították. Az igazítások követ-
keztében a szöveg pontosabb, gördüléke-
nyebb lett, s hogy nem mondhatjuk szépnek,
az igazán nem a fordítók hibájával róható fel.
Orwell hatása valószínűleg sokkal inkább a
tények utáni szenvedélyes kutatás követke-
ménye; stílusa – véleményünk szerint – nem
érdemel különösebb figyelmet. Ha mégis van
kivétel, az talán éppen a HÓDOLAT KATALÓ-
NIA-NAK: ebben a könyvben fel-felcsillannak a
szépírói minőségek is.

A dokumentumírás közben jelentkező „kís-
nosabb nehézségekről” Orwell maga is ír; a MI-
ÉRT ÍROK? című esszé egyik gondolata szerint

az írónak egyfelől árnyalnia kell témáját, ellenőrzése alatt kell tartania nyelvét, szerkezetét, másfelől viszont tiszteletben kell tartania nyersanyagát, mely már önmagában figyelmet érdemel, és arra készíti a szerzót, hogy vesse el esztétikai elképzeléseit. Véleménye szerint egyetlen könyvből sem hiányozhat a politikai cél, ám nélkülözhetetlen az esztétikai élmény is; a HÓDOLAT KATALÓNIAÉNAK ezt az ideált igyekszik megközelíteni.

Sok kritikus szerint Orwell a riportkönyvekben találta meg a hangját: a DOWN AND OUT IN PARIS AND LONDON (1933), a HÓDOLAT KATALÓNIAÉNAK, a THE ROAD TO WIGAN PIER (1937) és rövidebb riportesszéi, mint a SHOOTING AN ELEPHANT vagy az A HANGING – egyebek mellett – azért emelkednek a többi írás fölé, mert erősen érezhető bennük a törekvés, hogy a szerző minél pontosabban fejezze ki magát. A HÓDOLAT KATALÓNIAÉNAK rendkívül őszinte, erőteljes írás, mely csak egyfelől politikai publicisztika, másfelől „egy ember és egy író végleges önmegalkotásának foglalat”, mint ahogyan azt a magyarországi kiadás előszóírója, Takács Ferenc mondja.

A harmincas évek az akuitás kora, nagyon férfias történet, melynek fő kérdése, részt vesz-e ebben a történetben vagy sem. Thomas Becket ügynök vagy véletlen jelenlevő? – kérdezi 1935-ben Eliot a MURDER IN THE CATHEDRAL-ban. A történet szereplőinek jelentékeny része forradalmi utópista, bele kíván szólni a történelem menetébe. Változtasd meg az életet! – adja magának ki a jelszót Orwell is: nevet cserél, s ezzel megváltoztatja identitását (így lesz Eric Blairből George Orwell); megkísérel elszakadni osztályától, az Etonben végzett jómódú polgárfiú külföldre megy szolgálni, munkásnegyedeket látogat, fizikai munkát végez; íróként a hagyományostól eltérő témát és retorikát választ. Korábban megengedhetetlenek tessző határokat lép át: a konvenciókét. Egy ilyen – már gyakorlati – határátlépés spanyolországi utazása.

„Leírtam, mi gondoltok a dologról, és majd elvállik, miben volt igazam, miben tévedtem. De 1937 februárjában egészen más fényben láttam a dolgokat” – írja. 1936 decemberében azért utazik Spanyolországba, hogy újságíkket írjon, de „szinte azonnal beléptem a milíciába”, teszi hozzá, „mert akkor, abban a légkörben úgy

láttam, ez az egyetlen elképzelhető magatartás”. Hogy miért, arra megint csak a TOLSZTOJ, LEAR ÉS A BOLOND című esszéből sejthetjük a választ: magát humanistának tartja, a humanista életszemlélet szerint pedig „a küzdelmet folytatni kell, és az élet ára a halál”. Orwell azért lép be a milíciába, mert a militarizmus ellen akar harcolni, s e cél érdekében még azt is elhatározza, hogy legalább egy fasisztát megöl. De meg tudja-e tenni? S a háború hagyja-e, hogy öljön? A harcra nagy lelkesedéssel induló angolt a körülmények egyre inkább elkedvetlenítik. Beszámolója szerint a katonák képzetlenek, a milícia „fegyelmetlenül csőcselék”, még ha demokratikus elvek alapján szerveződik is, hasznavehetetlenek a puskák, üresek a töltényhüvelyek, mindenütt irtózatos a fejtelenség. S ha mindez nem így volna, harcolni akkor se lehetne: az ellenséget nem is látni, bomba nem robban a közelben. „Az élet olyan eseménytelen volt, mint egy városi kishivatalnoké”, panaszkodik a most egyszerű kőzatonaként viselkedő elbeszélő, „és majdnem olyan rendszeresen ismélődött minden”. De nemcsak a háború nem felel meg elképzeléseinek, hanem önmaga sem tudja véghezvinni elhatározását: ha körülötte történik valami, elvágódik, fogadalma ellenére noszogatni kell, hogy lőjön, s mikor magyarul próbálja, hogy a mellvédnél miért nem használta fegyverét, a parancsra hivatkozik. A front „azért jó sztrakovás volt”, hencg, noha csak a lövészárokig jut el, ott fúrja át nyakát egy golyó. Az ellenségre még ekkor se haragszik, kedve volna gratulálni a jó lövéshez. A kőzatoná narrátor – fogadalma és vágyai ellenére – antikatonaként viselkedik, s nagy elődjéhez, Svejkhez hasonlóan mulatságossá válik. A könyv a komikum megjelenésével már az első pillanattól fogva antiheroikus, s e vonással azonnal elvállik a spanyol polgárháborúval foglalkozó könyvek tetemes hányadától. (De ne higgyük, hogy emiatt közismert vagy akár csak népszerű lett volna a megjelenés idején: 1950-ig, Orwell haláláig mindössze kilencszáz darabot adtak el belőle, s például az Egyesült Államokban csak akkor adták ki, amikor utolsó két regénye már óriási sikert hozott.) Ha a könyvnek más rétege nem volna, mint a „nagy utazás” eseményrajza, akár meg is bizonyosodhatnánk az Orwell vallotta humanizmus megnyilvánulásáról. De a

könyv másik rétegében a politikai magyarázatokat író Orwell megakadályoz e törekvésünkben, amikor a csetlő-botló, komikus figurát halálosan komolyan veszi, csalódását pedig majdhogynem tragikusnak látatja.

A HÓDOLAT KATALÓNILÁNAK két rétegében az egyszerű közkatona és az újságíró beszél felváltva, mintegy egymásnak felelgetve. Mivel két különböző idősíkot is jelenítenek meg – a katona az események közben számol be élményeiről, az újságíró utólag értelmezi a látottakat –, e kettő együtteséből bontakozik ki Orwell valószínűsíthető szemlélete.

Az újságíró elbeszélő ugyancsak csalódásáról ad számot, azt igyekszik végiggondolni, hogyan és miért hiúsult meg az utópia, mely a milícia soraiba kergette. Mivel ez az elbeszélő eljut odáig, hogy Spanyolországban a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi és totalitárius szárnya csapott össze (nem pedig a humanizmus küzdött a militarizmussal, mint ahogy azt elbeszélőtársa föltételezte), nemcsak a felismerés folyamatát tárja fel, hanem a harcoló, majd megfutamodó közkatonát is véleményezi: ábrázolásában – talán szándéka ellenére – az az elbeszélő szánalomra méltó pacifista, aki egyszer csak rádöbben, hogy rossz helyre került.

„Az író témáját az a kor határozza meg, amelyben él – de már azelőtt, hogy írni kezdene, el kell sajátítania egy érzelmi albtudót, amelytől később sem szabadulhat meg teljesen. Kétségtelenül az a dolga, hogy fegyelmezze vérmérsékletét, és ne ragadjon meg valamely éretlen szakaszban: de ha mindenestül elveti azt, ami fiatalon halott rá, megöli magában a készletét” – írja 1946-ban. A HÓDOLAT KATALÓNILÁNAK valóban szól arról az összeütközésről, mely „számára egyben a végleges szakítást is jelentette a totalitárius világgal” (Szilágyi Ákos), így a könyv – ennyiben legalábbis – lehet „egy ember és egy író végső megszűlésének krónikája”, s Takács Ferencet követve még azt is mondhatjuk, hogy „Eric Blair innentől kezdve »George Orwell«”. Am George Orwell – a MIÉRT ÍROK?-ból fentebb idézeteknek megfelelően – mégiscsak őrzi magában a korábbi Eric Blairt: a riportkönyv két elbeszélője mögül ő kacsingat ki. A tisztességes polgárember orrát csapja meg már a frontvonalra érve az az édeskés bűz, melytől végig nem tud szabadulni, őt kínozzák a latrinák, ő emlegeti mindennap a számára elviselhe-

tetlen szagokat, ő az, aki hiába mondja, hogy „a mocskok sosem zavart”, ha teheti, reggelente lop egy csajka vizet mosakodás céljaira, holott a milíciában a víz csak az ivás célját szolgálja, s ő az, aki a jeges hólében az első adandó alkalommal megfürdik. Van benne valami a radikális toryból: a némiképp balos és jobbos ideológia elemei nála az annyszor lefordított, elsíratott Anglia szeretetében olvadnak össze. Igaz, hazaszeretete soha nem készítené arra, hogy az ülepét füvel törölje elleneséget lelője.

Koncz Virág

HARMINC ÉV KÉSÉS

George Kubler: *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*

Fordította Szilágyi Péter és Jávor Andrea

Az utószót írta Radnóti Sándor

Gondolat, 1992. 226 oldal, 298 Ft

Horváth János említette vagy háromnegyed évszázada rezignáltan, hogy törvényszerűnek tűnik a magyar kultúra három évtizedes elmaradása a kinti új szellemi vívmányok szélesebb körű befogadásában. Ennek pontosan megfelelőleg, 1962-ben jelent meg és számos idegen nyelven is rövidesen olvasható volt Kubler most magyarra fordított műve, a THE SHAPE OF TIME. Ez a tény a legkevésbé sem teszi kérdésessé, hogy kitűnő gondolat volt magyar kiadása, újabb tétel azoknak a legutóbbi negyedszázadban magyarul hozzáférhetővé vált művészetelméleti alapműveknek a sorában, amelyek csaknem évszázados úrt igyekeznek betölteni.

Természetes, hogy a jelentős tudományos művek, éppen mivel jelentőségük nem utolsósorban abból adódik, hogy a maguk korának aktuális kérdéseire adnak – többé-kevésbé tudatosan – választ, csakhamar művelődéstörténeti dokumentummokká is válnak, és ebben a minőségükben is értelmezést igényelnek – lehetőleg nem is csak egyet. Áll ez Kubler könyvére is, elsősorban két okból. Az egyik a megjelenés óta eltelt három évtized zsúfoltsága mind tudományos eredmények-